
РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 331.5 (477.72)

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.1.20>

Ковальов Д.В.

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3672-7063>

Kovalyov Dmytro

State Higher Educational Institution
"Kherson State Agrarian University"

СТАН РИНКУ ПРАЦІ: ЗАГРОЗИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

STATE OF LABOUR MARKET: THREATS FOR REGIONAL DEVELOPMENT

У статті проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку ситуації на ринку праці у Херсонській області. За статистичними даними окреслено вплив негативних тенденцій в сфері ринку праці на економічну безпеку. В дослідженні актуалізується необхідність аналізу динаміки процесів сукупного ринку праці, що передбачає врахування та оцінку як характеристик безробіття та наслідків, які воно справляє на суспільний розвиток, так і з'ясування ключових проблем в зайнятості населення, які в сучасних умовах перешкоджають реалізації стратегічних цілей економічного розвитку України та виступають загрозами щодо безпеки людського розвитку.

Ключові слова: ринок праці, безпека ринку праці, загрози економічної безпеці, зайнятість, безробіття.

В статье проанализировано современное состояние и развития ситуации на рынке труда в Херсонской области. С помощью статистических данных подчеркнута влияние негативных тенденций в сфере рынка труда на экономическую безопасность. В исследовании актуализируется необходимость анализа динамики процессов совокупного рынка труда, что предусматривает учет и оценку, как характеристик безработицы и последствий, которые она оказывает на общественное развитие, так и выяснение ключевых проблем в занятости населения, которые в современных условиях препятствуют реализации стратегических целей экономического развития Украины и выступают угрозами относительно безопасности человеческого развития.

Ключевые слова: рынок труда, безопасность рынка труда, угрозы экономической безопасности, занятость, безработица.

The article has been analyzed contemporary state and tendencies of development of situation on labor market in Kherson region. According to the statistical facts it is enveloped the influence of negative tendencies in the sphere of labor market on economic safety. Peculiarity of labor market in the region is a serious gap between indicators of registered unemployment and indicators according to the methodological assessment of IWO. Thus, exceeding of quantity of a real unemployment that is determined according to the methodology of IWO, is over quantity of registered unemployment for the period from 2014 to 2018 hovers at around 3,3-5 times that is very threatening phenomenon on labor market. Peculiarity of the mentioned period is the fact that starting with 2015 it can be observed predominance of discharges concerning economic

reasons over discharged to his/her own desire and agreement of sides and as a result at the end of 2018 these indicators were accordingly 37,6%, 25,5%. During the last five years the quantity of economically active population in a general was shortened from 524,6 thousand persons to 497,2 thousand persons (27,4 thousand persons), general reduction of employment of population was 38 thousand persons or 2,5%. It is necessary to mark that while reduction of general quantity of employed for the period from 2014 to 2018 on 2,5%, reduction was very negative phenomenon of employed in the sphere of industry almost at 7,8%, that threatened with development of a region on the base of realization of potential of innovative model, able to produce highly technological and competitiveness goods on the world market. According to the data of a State service of statistics in 2018 in a whole the quantity of non-formal employed population in Ukraine was 24,3% from the general quantity of employed, in Kherson region this indicator was – 42,1% and it took the 4-th place. Analysis of contemporary tendencies of labor market of Kherson region indicated on the deepening of crisis phenomena in the sphere of unemployment and in the sphere of employment of population as well that is emphasized mainly by negative dynamics of the main indicators of labor market that carried threats for valuable and effective usage of labor resources, realization of a model of innovative development of our State and also they brought down guarantees of social protection and justice in a society.

Key words: labor market, safety of labor market, threats for economic safety, employment, unemployment.

Постановка проблеми. Характерні соціально-економічні, демографічні та природно-кліматичні особливості розвитку Херсонської області обумовлюють нові нюанси під час вивчення проблем зайнятості та безробіття населення. Центральною обставиною є й те, що, з одного боку, формування ринку праці є результатом соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві, а з іншого – кількісно-якісні характеристики ринку праці справляють беззаперечний вплив на динаміку цих процесів. Тому з'ясування характерних особливостей функціонування ринку праці в Херсонській області на сучасному етапі соціально-економічних трансформації дозволить встановити ті тенденції у його формуванні, які чинять суттєвий негативний вплив на соціально-економічний розвиток, а отже – несуть загрози економічній безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в дослідження функціонування ринку праці в Україні внесли такі видатні вітчизняні вчені як Е. Лібанова, О. Грیشнова, А. Колот, Т. Кір'ян, Л. Лісогор, І. Петрова, які в своїх працях висвітлюють соціально-економічні проблеми зайнятості та безробіття населення.

Комплексне дослідження ринку праці в контексті економічної безпеки фактично не проводилося. Найбільш дотичною у цій сфері є монографія І. Гнибіденка [1], що присвячена теорії та практиці соціальної безпеки, в якій окремим розділом [1, с. 214–222] розглядається питання зайнятості, ринку праці та безробіття. Питання, пов'язані з ризиками функціонування ринку праці досліджував В. Близнюк [2, с. 121–135]; В. Сибірцев [3] окреслив теоретичні основи ринку праці в системі економічної безпеки; Л. Баранник [4] розглянув проблему безробіття в якості індикатора національної безпеки; проте недостатньо дослідженими залишаються питання щодо вивчення впливу проблем в сфері ринку праці на економічну безпеку держави з огляду на мініливість ринкової ситуації та можливу появу у зв'язку з цим нових загроз.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сучасних тенденцій ринку праці Херсонської області щодо з'ясування негативних тенденцій у сфері зайнятості та безробіття населення, які здатні нанести загрози економічній безпеці, що в подальшому визначатиме засоби для їх протидії.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення ринок праці формується під дією негативних чинників економічної динаміки, погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, подорожчання вартості кредитних ресурсів, вкрай низького платоспроможного попиту населення; до того ж, до усталеного переліку негативних чинників,

що порушують дисбаланс на ринку праці України, в останні роки додалися воєнні дії на сході нашої держави. Поширення кризових явищ в економіці класично спричиняє різкий дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, що призводить до неможливості її повноцінного та якісного відтворення, посилення конкуренції, яка в таких умовах не здатна виконувати функцію ефективного елемента ринкового механізму, а набуває якостей, що призводять до вкрай гострої напруженості на ринку праці та спричиняють розбалансування всіх його складових, посилюючи соціально-економічні загрози та протиріччя в суспільстві.

Найважливішим індикатором, що визначає стан ринку праці, є рівень безробіття, який до того ж є одним з основних макроекономічних показників. Рівень зареєстрованого безробіття, що розраховується за даними Державної служби зайнятості, не відображає в повній мірі всієї гостроти наявних проблем на ринку праці, пов'язаних з переважанням пропозиції праці над попитом на неї та всіх послідуєчих негативних наслідків, що витікають з цього. Більш реальну картину щодо масштабів поширення безробіття представляє оцінка безробіття згідно з методологічними підходами Міжнародної організації праці (МОП), що відображається даними табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка показників реального (за методологією МОП)
та офіційного безробіття у Херсонській області**

Найменування показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Чисельність безробітних за методологією МОП, тис. осіб	44,4	49,6	50,8	55,9	55,0
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	8,4	9,9	10,2	11,2	11,1
Чисельність безробітних, що перебували на обліку в Державній службі зайнятості, тис. осіб	13,1	15,1	15,2	11,2	11,2
Рівень зареєстрованого безробіття, %	2,6	3,1	3,1	2,3	2,2
Перевищення чисельності безробітних за методологією МОП над чисельністю безробітних, що перебували на обліку в Державній службі зайнятості, разів	3,4	3,3	3,3	5,0	4,9
Перевищення рівня безробіття за методологією МОП над рівнем зареєстрованого безробіття, п.п.	+5,8	+6,8	+7,1	+6,2	+8,9

Джерело: розраховано за даними [5]

За даними табл. 1 видно, що особливістю ринку праці у Херсонській області є значний розрив між показниками зареєстрованого безробіття та показниками відповідно до методологічної оцінки МОП. Так, перевищення чисельності реального безробіття, яке визначається згідно з методологією МОП, над чисельністю зареєстрованого безробіття в період 2014-2018 рр. коливається в межах 3,3–5,0 рази, що є надзвичайно загрозливим явищем на ринку праці.

Рівень офіційно зареєстрованого безробіття нині у Херсонській області є досить низьким і відповідає параметрам природного безробіття, яке, як відомо не має загрозового характеру впливу. Проте, показники зареєстрованого рівня безробіття у їх співставленні з показниками реального безробіття засвідчують надзвичайну масштабність проблем на ринку праці, а в реальності ж держава зменшує обсяги їх вирішення в рази,

перекладаючи покладені на неї соціальні зобов'язання виключно на рахунок самих безробітних. Отже, таким чином завуальованість розмірів поширеності проблем безробіття в Херсонській області унеможливує їх ефективне вирішення взагалі, так як складається зовнішня видимість відсутності критичних моментів у цій сфері.

У Херсонській області продовжує зберігатись значна відмінність в показниках безробіття за районами. Так, в той час коли кількість зареєстрованих безробітних у Херсонській області в цілому у 2018 р. складало 11223 осіб, спостерігаються значні районні відмінності вказаного показника з мінімальним значенням у Іванівському районі – 259 осіб та наближені до цього значення у Великолепетиському (303 осіб) та Олешківському (311 осіб) районі, максимальна ж кількість зареєстрованих безробітних зафіксовано у м. Херсон – 1536 осіб. Досить високим є кількість зареєстрованих безробітних в Генічеському, Голопристанському та Каховському районі. Зазначені обставини призводять до порушення пропорцій регіонального соціально-економічного розвитку, що збільшує нерівність між районами та сприяє значній маятниковій трудовій міграції і міграції за кордон.

Досить важливим в аналізі проблем безробіття є врахування середньої тривалості пошуку роботи, оскільки цей час показує перебування людини у стані безробіття. Кожна держава намагається запобігти поширенню довготривалого безробіття, оскільки саме цей вид безробіття має надзвичайно загрозливі наслідки для всіх суб'єктів соціально-трудової сфери. Довготривале безробіття призводить до значних витрат держави на соціальний захист та забезпечення безробітних, втрати безробітними професійно-кваліфікаційних знань та вмій, втрати активності в пошуках роботи і небажання в подальшому працювати; довготривале безробіття є однією з причин розшарування населення та маргіналізації його частини. У Херсонській області в період 2014-2018 рр. середня тривалість пошуку роботи коливається в межах 5-6 місяців. Необхідно відмітити, що серед тих, хто здійснював пошук роботи впродовж 12 місяців і більше, чоловіків – 16,3%, жінок – 12,5% [5].

Щодо поширення безробіття серед населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості, то варто відмітити, що у Херсонській області в період 2014-2018 рр. переважними причинами незайнятості є вивільнення працівників з економічних причин та звільнення за власним бажанням і угодою сторін, які в сукупності складають близько 70%. Особливістю вказаного періоду є те, що починаючи з 2015 р. спостерігається переважання звільнень з економічних причин над звільненими за власним бажанням і угодою сторін, і за підсумком 2018 р. ці показники становлять відповідно 37,6%, 25,5% [5].

На нашу думку, такий високий рівень звільнень, що виходить з ініціативи самого працівника в умовах дефіциту робочих місць, вказує на їх неконкурентоспроможність і невідповідність принципам гідної праці. Також варто відмітити, що у Херсонській області є проблема поповнення лав безробітних випускниками загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, у 2015 р. – 14,4%, у 2018 р. – 16,4% [5].

Аналіз безробіття за віком свідчить про те, що у Херсонській області, найпоширенішим є безробіття серед молоді у віці 15-24 роки, частка безробітних у цьому сегменті за показниками 2018 р. становила 21,0% при тому, що в цілому по відношенню до всіх вікових груп рівень безробіття був зафіксований на рівні 11,1% [5]. Отже, наведені показники відображають значні проблеми молоді щодо можливостей першого працевлаштування та великий ступень ризику для неї не знайти перше місце роботи, тому вказані питання повинні зайняти особливе місце серед засобів соціально-економічної політики держави щодо вирішення проблем безробіття.

Навантаження зареєстрованих безробітних на одну вакансію за професійними групами у 2018 р. в цілому у Херсонській області склало 24 осіб, що свідчить про значний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили; при цьому серед такої профе-

сійної групи як кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства зазначений показник становить 162 особи; також суттєве навантаження на вакантні посади склалось серед робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин – 30 осіб. Найменша напруженість на ринку праці спостерігається серед професіоналів – 9%, та фахівців – 14% [5]. На нашу думку, зазначені показники вказують на критичність ситуації в цілому на ринку праці Херсонської області, а окремі його сегменти перебувають у стані повної руйнації.

Зростання безробіття в суспільстві наносить як прями, так і непрямі негативні наслідки для усіх учасників соціально-трудової сфери, серед яких найсуттєвішими є :

- відсутність життєвих засобів для існування у індивіда, що не має роботи, втрата ним кваліфікації та зневіра у майбутньому;
- зменшення попиту та товари і послуги фірм в результаті зниження платоспроможного попиту, що призводить до поглиблення кризи виробництва;
- збільшення державних витрат на соціальні виплати і допомоги безробітному населенню, що також призводить до збільшення різного роду податків та зборів;
- зростання незадовільних настроїв, виступів, страйків та злочинності в суспільстві.

Подолання проблем безробіття потребує комплексного та систематичного підходу, що сприятиме підвищенню рівня захищеності усіх соціальних партнерів та найповнішій реалізації їх економічних інтересів.

Важливе значення має досягнення критеріїв ефективної зайнятості, що сприятиме раціоналізації використання людських ресурсів та їх найповнішому залученню у сферу суспільного виробництва. Ступень участі населення у суспільно-корисній діяльності та його забезпеченість робочими місцями відображається сукупністю показників економічної активності та зайнятості населення, які в цілому засвідчують наявність ресурсів праці в умовах добровільності трудової діяльності. Дані табл. 2 відображають негативні тенденції вказаних показників, що має загрозові наслідки для області.

Таблиця 2

Динаміка показників економічної активності та зайнятості населення Херсонської області

Найменування показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кількість економічно активного населення, тис. осіб	524,6	499,8	496,6	496,9	497,2
Рівень економічної активності населення, %	48,8	46,7	46,6	47,0	47,3
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	480,2	450,2	445,8	441,0	442,2
Рівень зайнятого населення, %	44,6	42,1	41,8	41,7	42,1

Джерело: розраховано за даними [5]

Так, лише за останні п'ять років, тобто в період 2014-2018 років, чисельність економічно активного населення в цілому у Херсонській області скоротилась з 524,6 тис. осіб до 497,2 тис. осіб, (27,4 тис. осіб); загальне скорочення зайнятості населення при цьому становить 38 тис. осіб, або 2,5%. Варто відмітити, що при скороченні загальної чисельності зайнятих у Херсонській області в період 2014-2018 рр. на 2,5%, вельми негативним явищем є скорочення зайнятих у сфері промисловості майже на 7,8% [5], що загрожує розвитку області на основі реалізації потенціалу інноваційної моделі, здатної продукувати високотехнологічні та конкурентоспроможні товари на світовому ринку.

Колектив науковців [6, с. 138–153], досліджуючи складові економічної безпеки держави виокремлює її таку складову як «безпека людського розвитку», досягнення якої потребує формування умов щодо безпеки зайнятості, під якою розуміється такий стан національної економіки та інститутів ринку праці, за якого забезпечується збалансованість робочої сили та робочих місць в усіх галузях і регіонах країни, а також є можливість своєчасно реагувати на виклики з боку світових ринків праці. Також в дослідженні наголошується, що зайнятість повинна забезпечувати достатній для гідного прожиття дохід, сталий економічний розвиток і конкурентоспроможність виробництва та країни.

Нераціональною нині є структура зайнятих за професійно-кваліфікаційним складом, що зумовлене досить високою часткою зайнятих, які мають найпростіші професії (табл. 3).

Таблиця 3

Структура зайнятих у Херсонській області за професійними групами

Професійні групи	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери	8,6	8,5	10,6	12,2	10,5
Професіонали	6,7	7,2	6,9	7,2	6,8
Фахівці	8,2	9,0	9,0	8,2	7,6
Технічні службовці	5,1	5,6	5,6	4,7	5,1
Працівники сфери торгівлі та послуг	15,6	16,2	16,0	14,7	15,2
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	11,5	11,0	11,9	12,5	11,5
Кваліфіковані робітники з інструментом	7,8	8,1	7,0	5,9	6,3
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	17,9	16,0	14,7	17,2	19,1
Найпростіші професії	18,5	18,3	18,1	17,3	17,8

Джерело: розраховано за даними [5]

Так, дані табл. 3 свідчать, що, не зважаючи на помітну тенденцію скорочення представництва найпростіших професій в структурі зайнятих, частка зайнятих, що володіла найпростішими професіями у 2018 р. становила 17,8%, що засвідчує досить високий попит на некваліфіковану робочу силу. Як позитивний момент, необхідно відмітити, що в період 2014–2018 рр. в структурі зайнятих спостерігається стабільне зростання такої професійної групи, як «робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин».

Окремого вирішення потребують проблеми ринку праці України, зумовлені наявністю величезних масштабів тіньової зайнятості, яка має надзвичайно негативні наслідки на економічну безпеку держави та її соціально-економічний розвиток [7, с. 48–50].

За даними Державної служби статистики [5], в 2018 р. в цілому по Україні чисельність неформально зайнятого населення становила 24,3% загальної кількості зайнятих, у Херсонській області цей показник становить – 42,1% та посідає 4 місце після Івано-Франківській (53,2%), Чернігівській (49,9%), Рівненській областей (46,5%). При цьому найбільшого поширення неформально зайнятості набула серед молоді у

віці 15-24 роки, а також осіб передпенсійного віку. Відмічається також той факт, що неформально зайнятими є переважно особи, які мають низький рівень освіти, і ті, хто займаються фізичною і некваліфікованою працею. Найбільшого поширення неформальна зайнятість отримала в сільському, лісовому та рибному господарству, а також сфері оптової та роздрібною торгівлі і будівництва.

Особливістю сучасного етапу трансформації соціально-економічної моделі національної економіки вказують на загострення суперечностей між працею та капіталом, збільшуючи нерівність в процесі розподілу доходів на особисте споживання між найманими працівниками і роботодавцями, що на практиці призводить до стискання оплати праці до рівня, нижчого за вартість робочої сили, таким чином підприємці збільшують свій надприбуток, не бажаючи ним добровільно ділитися [8, с. 22].

Поглиблення суперечностей між працею та капіталом не лише загрожує принципам соціальної справедливості в суспільстві, а й є дійсною ознакою експлуатації робочої сили, що, на нашу думку, варто віднести до критичних чинників загроз економічній безпеці України.

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій ринку праці Херсонської області вказує на поглиблення кризових явищ як у сфері безробіття, так і у сфері зайнятості населення, що виражається переважно негативною динамікою основних показників ринку праці, які несуть загрози для повноцінного та ефективного використання ресурсів праці, реалізації моделі інноваційного розвитку нашої держави, а також, знижують гарантії соціальної захищеності та справедливості в суспільстві. Таким чином, результати проведеного дослідження в подальшому слугуватимуть основою для вироблення засобів щодо посилення захищеності ринку праці Херсонської області від усіх можливих загроз з метою підвищення рівня її економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Соціальна безпека: теорія та управлінська практика / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова [та ін.]; за ред. І.Ф. Гнибіденко. – К.: КНЕУ, 2006. – 291 с.
2. Близнюк В.В. Ринок праці України та ризики його функціонування / Ринок праці України та ризики його функціонування / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2008. № 1. – С. 121–135.
3. Сибірцев В.В. Ринок праці як складова забезпечення економічної безпеки національного та регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В.В. Сибірцев // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 17. – С. 129–135. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/25.pdf>
4. Баранник Л.Б. Рівень безробіття як індикатор національної безпеки [Електронний ресурс] / Л.Б. Баранник, Р.С. Шаранов // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2016. – № 4(56). – Режим доступу: <http://ev.nmu.org.ua/docs/2016/4/EV20164-055-063.pdf>
5. Статистичний щорічник Херсонської області за 2017 рік / За ред. В.А. Вознюка. – Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області, 2018. – 452 с.
6. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха [та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 321 с.
7. Стрембіцька Л.Л. Тиньовий ринок праці як чинник загроз економічній безпеці держави / Л.Л. Стрембіцька // Політичні, правові та фінансово-економічні пріоритети розвитку економіки України: стратегія і перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції ; 28 травня 2014 року. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2014. – С. 48–50.
8. Ковальов В.М. Соціальні наслідки розвитку людської праці / В.М. Ковальов, О.А. Атаєва // Економіка України. – 2016. – № 11. – С. 19–33.

References:

1. Gnibidenko, I.F. Kolot, A.M. and Novikova, O.F.(2006). "Sotsial'na bezpeka : teoriyia ta upravlinska praktuka". Kyiv: KNEU.

2. Blizniuk, V. V. (2008). Rynok pratsi Ukraine ta riziki yjoho funkthionuvannia [Labor market of Ukraine and risks of its functioning]. *Ekonomika i prognozuvannia*, vol. 1, pp. 121–135.
 3. Sibirts' ev, V. V. (2017). “Labor market as component of guaranteeing of economic safety of national and regional development”. [Online]. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/25.pdf>
 4. Barannik, L.B. and Sharanov, D.E. (2016). “Unemployment rate as indicator of national security”. *Ekonomichnyj visnyk Natsionalnoho girnychogo universytetu*. Vol. 4(56). [Online]. Available at: <http://ev.nmu.org.ua/docs/2016/4/EV20164-055-063.pdf>
 5. Vozniuk, V.A. (2017). [Statystychnyj schorichnyk Khersons'koi oblasti za 2017 rik Statistikal Yearbook of Kherson Oblast for 2017]. Holovne upravlinnia statystyky u Khersons'kij oblasti. Kherson, Ukraine.
 6. Shevchenko, L.S., Gritsenko, O.A., Makukha, S.M. (2009). “Ekonomichna bezpeka derzhavy: sytnist ta napriamy formuvannia”. Harkiv: Pravo.
 7. Strembits'ka, L.L. (2014). “Tin'ovyj rynek pratsi iak chynnyk zagroz ekonomichnij bezpetsi derzhavy” [Shadow labor market as a factor of threats of economic safety of a State]. Uman: Vizavi.
 8. Kovalov, V.M. and Ataieva, O.A. (2016). “Social consequences of development of man's labor”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 19–33.
-